

הרב נח ויז'ונסקי

האם בת קטנה חייבת במצוות

ה. ישרותה של האישה	פתיחה: מצוות חינוך
ו. ברוך שפטרני מענשה של זו	א. הצגת השאלה
ז. על מי מוטלת מצוות חינוך	ב. בתו אין חייב לחנכה
ח. חינוך הבית	ג. בין נזירות לשאר המצוות
סיכום להלכה	ד. פרישות לאשה

פתיחה: מצוות חינוך

”חַנֵּךְ לַנְּעָר עַל פִּי דְרָכֶיךָ גַם כִּי יִזְקֶיךָ לֹא יִסּוּר מִמֶּנָּה.”

(משלי כ"ב, ו')

הראשונים¹ רואים בפסוק זה מקור לחובת חינוך הילדים ע"י הוריהם. לדעת חז"ל (סוכה כ"ח, ע"ב) מצוות זו היא מדרבנן². מטרת המצוה: "להרגילו קודם זמנו, כדי שיהא רגיל במצוות כשיגיע זמנו"³. משמעותה ההלכתית של מצוות החינוך היא: יש לדאוג לכך שהקטן יקיים מצוות בהגיעו לגיל חינוך, בטרם הגיע לגיל מצוות.

א. הצגת השאלה

יש לברר: מה דינה של בת שלא הגיעה לגיל מצוות, האם גם כאן יש מצוות חינוך?
בדרך כלל, במקרא ובחז"ל מתייחסים לבנים ופחות לבנות. ביטוי שגור בחז"ל הוא: "נשים ועבדים וקטנים"⁴. המקביל לקטן זו אישה ולא קטנה. מעבר לשאלה עצמה האם על הבת לקיים מצוות בקטנותה, ישנן השלכות נוספות לשאלה זו.
האם הבת יכולה לברך ברכות בשם ומלכות, או יש כאן חשש ברכה לבטלה, האם היא יכולה לברך בברכת המצוות "וציונו"⁵?
אמנם, מצינו שאלה דומה בעניין נטילת לולב ע"י קטן הפטור מהמצוה⁶. לדעת הט"ז (או"ח תרנ"ז, א') הוא יכול לברך את ברכת המצוה, למרות שאינו שייך לקיומה. באר שם בפרי מגדים:

¹ רשב"א מגילה י"ט, ע"ב ד"ה ור' יהודה. ועיין ברמב"ם מאכלות אסורות פ"ז, הכ"ח. הרחבת הדברים באנציקלופדיה תלמודית כרך ט"ז ערך חנוך.

² הפסוק "ולמדתם אותם את בניכם לדבר בס" (דברים י"א, י"ט), מלמד לדעת הרמב"ם (תלמוד תורה פ"א, ה"א) על חובת לימוד תורה בלבד.

³ רשב"א שם.

⁴ ברכות (פרק ג משנה ג): "נשים ועבדים וקטנים פטורין מקריאת שמע ומן התפילין וחייבין בתפלה ובמזוזה ובברכת המזון". גיטין נ"ב, ע"א לענין אפטרופוס. ירושלמי בבא קמא פ"ט, ה"ז לענין פיקדון. רמב"ם הלכות תשובה פ"י, ה"א לענין תשובה מיראה, ועוד.

⁵ על מצוות מדרבנן מברכים אשר קדשנו במצוותיו, כדברי הגמרא בשבת כ"ג, ע"א.

"אע"פ שאין שום חיוב ליטול לולב בגיל זה, נראה שמותר לברך עמו כדי שידע לברך בהגיעו לגיל החיוב".

(משבצות זהב, שם)

כלומר, יש כאן חינוך לברכות לקראת העתיד בו יתחייב הקטן במצוה. אם כן, יש לומר שקטנה תברך אף אם אינה חייבת במצוות, כדי להרגיל אותה לברך כשתהיה גדולה.

קטן החייב במצוות מדרבנן יכול בתנאים מסוימים להוציא ידי חובה גדול במצוה דרבנן. לדברי הגמרא במסכת ברכות (דף כ', ע"ב) אם גדול אכל פחות משיעור החייב בברכת המזון מהתורה וחייב לברך רק מדרבנן, יכול קטן שאכל שיעור החייב מהתורה להוציא ידי חובה. "אתי דרבנן ומפיק דרבנן"⁷. אם קטנה חייבת במצוות מדין חינוך א"כ גם היא תוכל להוציא גדול ידי חובה כמו קטן. אך אם אין בה דין חינוך והיא מברכת רק כדי להרגילה לברך כשתגדל, א"כ אינה יכולה להוציא את הגדול ידי חובה.

שאלה זו נפוצה במצות קידוש בשבת. במקרה שהאישה נמצאת לבדה עם בנה, היא חייבת לקדש בעצמה ואינה יכולה לצאת ידי חובה ע"י בנה הקטן. כך כתב המגן אברהם: "ופשוט, דקטן אינו מוציא האשה".

(סי' רע"א, סק"ב)

אולם, הוסיף שם במשנה ברורה (סק"ב) ובשער הציון שאם הקטן לא התפלל ואמו התפללה כבר - הוא יכול להוציאה. הסבר הדבר: חיוב קידוש הוא מהתורה, אך מי שכבר התפלל והזכיר את השבת, חובתו לקדש על היין היא רק מדרבנן. אם הקטן לא התפלל, חיובו הוא מדרבנן מדין חינוך. אם אמו כבר התפללה, גם היא חייבת מדרבנן - א"כ, אתי דרבנן ומפיק דרבנן.

כאן נשאל: מה דינה של הבת הקטנה, האם היא חייבת במצוות מדרבנן ותוכל לקדש עבור אמה במצב כזה?⁸

מסברה פשוטה נראה, שגם בבת קיים דין חינוך, שהרי גם היא תתחייב מהתורה בעתיד במצוות המוטלות עליה. אולם מהמקורות שנראה להלן מתברר שהדברים אינם ברורים לחלוטין.

ב. בתו אין חייב לחנכה

שנינו במסכת נזיר:

⁶ "תנו רבנן: קטן היודע לנענע - חייב בלולב, להתעטף - חייב בציצית, לשמור תפילין - אביו לוקח לו תפילין, יודע לדבר - אביו לומדו תורה וקריאת שמע" (סוכה מ"ב, ע"א).
⁷ עיין שולחן ערוך סי' קפ"ו ובמשנה ברורה סק"ז. הדיון בגמרא בברכות שם הוא: האם אישה חייבת בברכת המזון מהתורה או מדרבנן. למסקנה, לא הוכרעה שאלה זו.
⁸ המשנה ברורה מורה שעדיף שהאישה תקדש בעצמה ולא תסמוך על הקטן, ע"ש.

"האיש מדיר את בנו בנזיר ואין האישה מדרת את בנה בנזיר."
(דף כ"ח, ע"ב)

מקשה הגמרא:

"איש - אין, אבל אשה - לא, מאי טעמא? רבי יוחנן אמר: הלכה היא בנזיר (כך היא הלכה ואין משיבין. רש"י). ורבי יוסי ברבי חנינא אמר ריש לקיש: כדי לחנכו במצוות (האיש מדיר את בנו בנזיר כדי לחנכו במצוות. רש"י) אי הכי אפי' אישה נמי! קסבר איש חייב לחנך בנו במצוות ואין האישה חייבת לחנך את בנה".

(נזיר כ"ח, ע"ב-כ"ט, ע"א)⁹

הגמרא בהמשך שם לומדת דין מדברי המשנה שסמכותו של האב היא רק להדיר את בנו בנזיר, אך לא את בתו. גם כאן לר' יוחנן: "הלכה היא בנזיר", לעומת זאת לדעת ריש לקיש: "בנו חייב לחנכו, בתו אין חייב לחנכה".

לכאורה, נראה שיש כאן אמירה כללית הקובעת שאין דין חינוך בבת. הלכה נפסקה (רמב"ם נזירות פ"ב, הי"ג) כר' יוחנן¹⁰. וכך מבאר המאירי:
"כשם שהאיש חייב לחנך את בנו במצוות בזמן הראוי לפי ענין המצוה, אף בבתו חייב לחנכה במה שראוי לה גם כן. ואין הכונה אלא להרגיל התינוקות במצוות ולקבוע ענין המצוות בלבותיהם"¹¹.

(המאירי נזיר כ"ט ע"א)

אולם כפי שיתבאר בהמשך, לדעות רבות אמירתו של ריש לקיש ככונה היא להלכה, אלא שלעניין נזירות ההסבר הוא כר' יוחנן.

ג. בין נזירות לשאר המצוות

תוספות (ד"ה בנו אין) ותוספות הרא"ש (מובא בשיטה מקובצת ד"ה ואין) מקשים על הדעה שאין דין חינוך בקטנה:
במסכת יומא (פ"ב, ע"א). מפורש שמחנכים את הקטן והקטנה בצורה הדרגתית לצום ביום כיפורים לפני הגעתם לגיל מצוות. חיוב הבת הוא בגיל מוקדם יותר שהרי היא תתחייב במצוות מהתורה כבר בגיל שתיים עשרה ובן רק בגיל שלשה עשרה.
מתרץ תוס' הרא"ש:

⁹ עיין במאמרו של הרב רוזנפלד - חובת האם במצוות החינוך.

¹⁰ ר' יוחנן וריש לקיש - הלכה כר' יוחנן - יבמות ל"ו, ע"א.

¹¹ המאירי מוסיף כלל בדין חינוך: "ומ"מ דברים אלו כולם במצוות שיש בהן חיוב. אבל במצוות התלויות ברצונו של אדם ובנדבת לבו כגון נזירות, אין חובת חנוך עליו, אלא אם ירצה יעשה על הדרך שביארנו". מדבריו ניתן להגיע להבנה עד כמה צריכים ההורים "לריב" עם ילדיהם על דברים שאינם חובה הלכתית.

"שאני גבי תענית יום הכיפורים שהאשה חייבת כמו האיש ולכך צריך להרגילה כדי לעשות כשתגדילי".

(שיטה מקובצת נזיר כ"ט, ע"א)

ומוסיף:

"בנו חייב לחנכו במצות, כדי שיהא מלומד לעשות מצוה כשיגדיל. אבל בתו אינה חייבת כל כך במצות שיחייב האב לחנכה".

(שם)

כך גם מבאר תוס':

"בנו דשייך במצוות לכשיגדל - מוטל על האב לחנכו, אבל בתו - לא".

(תוס' נזיר כ"ח, ע"ב)

דבריהם דורשים באור: הרי אישה חייבת ברוב המצוות, מספר המצוות שמהן האישה פטורה אינו עולה על עשרות בודדות¹². "השוה הכתוב אישה לאיש לכל עונשים שבתורה"¹³. היא חייבת כמעט בכל מצוות לא תעשה, ופטורה רק ממצוות עשה שהזמן גרמא ועוד מצוות בודדות. ישנן מצוות בהן האישה חייבת ולא האיש¹⁴. מדוע אי"כ לקבוע בצורה גורפת שאין חיוב חינוך על הבת ולא לומר כהגדרת המאירי: "חייב לחנכה במה שראוי לה"!

תוס' מתרץ את הקושיה ממסכת יומא:

"וצריך לחלק בין חינוך לתענית לחינוך לנזירות".

(ד"ה בנו אין בתו לא)

בסגנון דומה כתב בתוס' ישנים:

"(ריש לקיש) לא איירי אלא לענין נזירות דוקא, אבל לענין שאר מצות בודאי שחייב לחנך בתו".

(יומא פ"ב, ע"א)

כך גם כותב המגן אברהם:

"ואפשר דכל המצות דמי ליום הכיפורים, וצריך לחנכם".

(אורח חיים סי' שמי"ג, ס"א)

לדעתם, גם אם חייב אדם לחנך את בתו בכל המצוות, מכל מקום, בנזיר יש דין מיוחד. צריך להבין מה שורש ההבדל בין מצות נזירות לשאר מצוות לעניין חינוך הבת.

¹² עיין בספר המצוות לרמב"ם סוף מצוות עשה. סיכום הנושא בספר האישה והמצוות לרב אלינסון פ"ב-פ"ג.

¹³ קידושין דף ל"ה, ע"א ישנם שלושה לאוין מהן האשה פטורה - קידושין פרק א' משנה ז'.

¹⁴ דיני נדה, קרבן יולדת ועוד.

ד. פרישות לאשה

נראה, שניתן לבאר את ההבדל בין נזירות לשאר מצוות לענין חיוב הבת, ע"פ חידושי "קרן אורה" למסכת נזיר:

"חינוך זה (לנזירות) אינו בדבר המחויב, אלא אזהרה יתירה להרגילו בפרישות. ולא חייבו אלא האב לבנו דוקא. אבל לא על האם והבת, דנשים לאו בנות חינוך הן בנזירות ופרישות. אבל במצוה המחויבת ודאי דמחויב לחנך גם בתו".

(דף כ"ט, ע"א ד"ה גמרא)

צריך להבין מדוע נשים אינן שייכות כלל למצוות שיש בהן פרישות, ואפילו האם לא מחנכת את בנה למצוות אלו?

נראה, שהחלוקה היא בהתאם לטבעה של האישה. ישנן מצוות כמו תענית יום הכיפורים, ששייכות למהותה של האישה וצריך להרגילה לקיימה בגיל צעיר לקראת העתיד. לעומת זאת, נדר נזירות הוא מעשה חריג שמטרתו פרישות. למרות שאישה יכולה לקבל על עצמה נזירות (משנה נזיר פ"ט, משנה א'), לא שייך לחנך בת לנזירות. נראה, שהאישה מגיעה לשלמותה הרוחנית ללא המעשים החריגים הללו.

הרא"ש בפירושו כותב בדעת ר' יוחנן:

"מאי טעמא דאיש מדיר את בנו בנזיר וגם מאי טעמא דאשה לא?
- הלכה היא בנזיר, כך נאמרה הלכה למשה מסיני, כדי לחנכו במצות. דנזירות סייג לפרישות. אמטו להכי בנו אין (לך, בנו - חייב), בתו לא. דכך נתקבלה הלכה".

(כ"ט, ע"א)

הרא"ש אינו מסתפק בקביעה שיש כאן הלכה למשה מסיני, אלא מבאר לנו את סבת ההלכה. נזירות היא סייג לצורך פרישות ואינה שייכת לבת. מה מטרתה של הפרישות?

למדנו במסכת אבות:

"רבי עקיבא אומר: שחוק וקלות ראש מרגילין לערוה. מסורת - סייג לתורה. מעשרות - סייג לעושר. נדרים - סייג לפרישות. סייג לחכמה - שתיקה".

(פ"ג, משנה י"ג)

מבאר תפארת ישראל:

"על ידי רדפו אחר תאוות הגופניות, אפשר שיחטא האדם. ואפילו יעשה לפניהן גדר לפרוש גם מההיתר, יש לחוש שאם על האיסור אינו חושש, מכל שכן שלא יחוש לעבור על הגדר המותר מהתורה. להכי יעץ התנא: נדרים סייג לפרישות מהתאוה, דאז ישתמר מלחטוא בתרתי, בהנדר ובאיסור".

(אות פ"ו)

הפרישות היא סייג. לפני שאדם חוטא, הוא צריך לשקול בדעתו האם הוא מוכן לעבור גם על הגדר וגם על האיסור עצמו וזה ימנע ממנו מלחטוא.

רבינו יונה בפירושו לאבות מגביל את השימוש באמצעים הללו:
 "אבל אין ראוי להגדיר עצמו בנדריים אלא אם כן יצרו מתגבר עליו, שיוכל לידור על דרך רפואה".

(שם, ד"ה נדריים)

כדרכה של רפואה היא מועילה לחולים אך מזיקה לבריאים. לפרישות יש ערך חיובי כאשר היא מסייעת לאיש לגדור עצמו מהעבירה, אך אצל האישה לרוב היא שלילית.

כך מפורש במשנה:

"ר' יהושע אומר: חסיד שוטה, ורשע ערום, ואשה פרושה, ומכות פרושין - הרי אלו מבלי עולם".

(סוטה פ"ג, משנה ד')

מפרש שם תפארת ישראל:

"במתנהגת בפרישות יתרה כפי שאינו נאות לאשה".

(אות כ"ד)

הפרישות והנזירות שייכות לפרשת נדריים בהם אוסרים את המותר. התורה¹⁵ כבר הגבילה את יכולתה של האישה והבת לידור, שהרי האב או הבעל מפירים את נדריהן.

ה. ישרותה של האישה

כשנתבונן במהותה של האישה נוכל להבין מדוע האישה אינה נזקקת לנדרי פרישות ולכן אין לנדור עליה נזירות.

לדעת המהר"ל

"האישה קרובה אל ההשלמה יותר מהאיש"¹⁶.

(חדושי אגדות סוטה י"ז, ע"א)

כותב מרן הרב קוק זצ"ל:

"הנשים מדת הנפש זורחת בהן, על כן רשמי הקודש קבועים בהן,

ודי שהן מחיות אותן על ידי מקצת המצוות שבידן".

(שמונה קבצים א', תכ"א)

¹⁵ במדבר פרק ל'.

¹⁶ דברי המהר"ל מבארים את דברי הגמרא (סוטה י"ז, ע"א): "דריש ר' עקיבא: איש ואשה, זכו - שכינה ביניהן, לא זכו - אש אוכלתן. אמר רבא: ודאשה עדיפא מדאיש". מוסיף המהר"ל: "אש של אשה יותר מדאיש, כי האשה מפני שהיא להשלמת האדם, לכן האשה יותר קרובה אל ההשלמה".

בהסבר דברי חז"ל "אשה פרושה הרי אלו מבלי עולם" מבאר המהר"ל (חדושי אגדות סוטה כ"א, ע"ב): "האשה היא חמרית ולכן אין רגיל שיהיה פרישות לה, ואם ימצא בה פרישות היא עושה בשביל שיחזיקו אותה צדקת, וזה לטובתה ולהנאתה". ואכמ"ל.

ומוסיף:

"התכונה של האשה היא בנויה להיות הולכת ומתפתחת דוקא מתוכיותה בלא עמל של ספרים, וכל המלמד בתו תורה כאילו מלמדה תיפלות".

(שם, תקי"ד)

בדרך זו מבאר הרב את ברכת "שעשני כרצונו":

"התכונה הנפעלת של האשה כשהיא ישרה, היא עלולה להרשם ולהפעל מתכונת השפע של המעשה אשר עשה האלהים. מהתכונה הישרה, כאשר עשה את האדם ואת העולם - את התכן החמרי והרוחני שבהויה, ישר מכוון לרצונו העליון הפשוט והישר. ועל כן מברכת היא האשה בהודאה על חלקה הטוב: שעשני כרצונו"¹⁷.

(עולת ראייה ח"א, עמי ע"א)

האב מחנך את הבן לנזירות. הדבר יועיל, כדברי תפארת ישראל, להרחיקו מהרדיפה אחר התאוות הגופניות. את הבת אין מחנכים לנזירות, היא לא זקוקה לכך וזה עלול להזיק לה. האישה בישרותה הטבעית ובהתפתחות שלה מתוך עצמה - אינה זקוקה לאמצעים הללו¹⁸. כאשר מחנכים את הבן לנזירות יכול אביו לעשות זאת אך לא אמו, זה נוגד את אישיותה.

ו. ברוך שפטרני מענשה של זו

מתוך דיון בספרות הפוסקים, האם יש לברך "ברוך שפטרני" כאשר בת מגיעה לגיל מצוות, נוכל ללמוד האם להלכה יש מצות חינוך בבת. לדעת רוב הפוסקים, המקור לברכה זו במדרש:

"אמר ר' אלעזר: צריך אדם להטפל בבנו עד י"ג שנה, מיכן ואילך צריך שיאמר ברוך שפטרני מעונשו של זה".

(בראשית רבה ס"ג, י')

¹⁷ הרב שלמה מן ההר זצ"ל (האשה וחינוכה עמ' 68) מבאר מדוע נשים פטורות ממצות כגון תפילין וציצית: הקב"ה מצוה על האיש להניח תפילין, 'למען תהיה תורת ד' בפיך' (שמות י"ג, ט'), מתוך שהוא יודע שאם לא יניח תפילין תשכח ממנו ברבות הימים. הקב"ה מצוה על האנשים שילבשו ציצית, 'למען תזכרו ועשיתם את כל מצוותי והייתם קדושים לאלוקיכם' (במדבר ט"ו, מ'), מפני שהוא יודע שכאשר ילבשו ציצית יזכרו את המצוות ויעשו אותם, וכאשר יעזבו את הציצית סופם שישכחו את כל שאר המצוות. התורה פטרה את האישה מתפילין ומציצית, אולי מפני שהאישה מטבעה יותר נאמנת עליו שלא תשכח ולא תתעלם מאהבתה את ד' ומדבקותה בתורתו. עיין במהר"ל נתיב האמונה (פרק א'): "אמונת האישה לאיש, יותר מאמונת האיש לאישה כי אמונה לשון נקבה." דבריו מבוססים על סיפור החולדה והבור (תענית ח', ע"א רש"י ד"ה מחולדה ובור) בה מוכחת נאמנות הנערה.

¹⁸ בהלכות הרחקה בדיני נדה (שו"ע יו"ד סי' קצ"ה בדין חולה, שתייה משירי כוס ששתתה היא ועוד) ישנן הלכות לבעל ולא לאישה, כך גם בהלכות ייחוד. האישה אינה זקוקה לסייגים כמו הגבר.

דין זה נפסק להלכה ברמ"א :

"מי שנעשה בנו בר מצוה יברך בא"י אמ"ה שפטרני מענשו של זה.
וטוב לברך בלא שם ומלכות".

(או"ח סי' רכ"ה, ס"ב)

המנהג הוא לא לברך על בת, המדרש והרמ"א עוסקים בבו. אמנם,
כפי שנאמר לעיל אין התייחסות רבה בחז"ל לבת קטנה, ולכן צריך
לברר: מה הדין בבת?

בטעם הברכה כתב המגן אברהם :

"פירוש, דעד עכשיו נענש האב כשחטא הבן, בשביל שלא חנכו".

(סק"ה)

טעם שני :

"ובלבד פירש איפכא : דעד עתה הבן נענש בעון האב"¹⁹.

(שם)

לדעת הפרי מגדים (אשל אברהם רכ"ה, ה') הנפקא מינא בין הטעמים
היא האם לברך על הבת. לפי טעם א' הדבר תלוי בדיונו. אם אין מצות
חינוך על הבת א"כ אין לברך. לטעם ב' יש לברך על הבת, גם היא
נענשת בעון אביה.

הגר"ע יוסף (שו"ת יביע אומר ח"ו, או"ח סי' כ"ט) מוכיח מדברי הגמרא,
שאכן הבת נענשת בעון אביה :

"רב חייא בר אבא שכיב ליה ינוקא. פתח ואמר (דברים ל"ב, י"ט):
וירא ד' וינאץ מכעס בניו ובנותיו. דור שאבות מנאצים להקב"ה,
כועס על בניהם ועל בנותיהם ומתים כשהם קטנים".

(כתובות ח', ע"ב)

וכן מדברי הגמרא :

"תנו רבנן : בעון נדרים בנים מתים".

(שבת ל"ב, ע"ב)

לדעת הפרי מגדים לא נהגו לברך על בת מכיוון שמסתמכים על הטעם
הראשון.

"יש לומר דאין מחויב לחנך בתו קטנה. גם למאן דאמר מחויב,
אין בה כל כך מצוות שמחויב לחנכה בקטנותה ואם משיאה לאיש
בקטנותה - קנין אישה הוית ואין נענשה בשביל אביה".

(או"ח רכ"ה, סק"ה)

¹⁹ לדעה זו אין המקור מהמדרש הנ"ל. הברכה לא על האב שנפטר ממצות חינוך, אלא
על כך שהבן כבר לא נענש בעון אביו. הלבוש מתקשה בהבנת הסבר זה, שהרי לדברי
חז"ל (ברכות ז', ע"א) הבנים נענשים רק באוחזים במעשה אבותיהם וזה בהיותם
גדולים.

לשיטתו, אין דין חינוך בבת. מכל מקום אין לברך גם לסוברים שיש דין חינוך, בגלל שאינה חייבת במצוות כמו הבן, ועוד שאם נשאת בקטנותה, יפטר האב מהחיוב.

לכאורה יש סתירה בדברי הפרי מגדים. למאן דאמר מחויב לחנכה - אין בה כל כך מצוות שמחויב לחנכה בקטנותה. א"כ מדוע לומר שמחויב לחנכה?

אלא, נראה כדברינו לעיל. מבחינת כמות המצוות, אין הבדל גדול בין בן לבת ולכן יש מצות חינוך בבת. אך, אופי הבת והמצוות שמוטלות עליה בגדלותה, לא מחייבים את האב להתאמץ לחנכה כמו אצל הבן, לכן אינו צריך לברך על שנפטר מעונשה.

הראשון לציון הרב יצחק ניסים זצ"ל (נועם ז') דן בשאלה זו. לדעתו ההסברים הנ"ל לפטור מלברך על בת הם דחוקים, והוא תמה מדוע לא מצאנו בפוסקים חיוב לברך? למסקנת דבריו יש לברך על בת בלא שם ומלכות.

הרב משולם ראטה (קול מבשר ח"ב, סי' מ"ד) סובר שלהלכה אין מצות חינוך בבת ולכן אין לברך על בת.

גם לסוברים שיש מצות חינוך בבת, הפרשנות לברכה הוא כדברי הלחם חמודות :

"עד עתה היה חובה ומוטל על האב לחנכו במצוות ולגדלו בתורה, ונמצא כשמתרשל מכל זה, שהוא נענש עליו ומעכשיו שנעשה בעצמו בר מצוה - החובה על הבן עצמו ונמצא שהוא פטור מהעונש על ידו. עיקר הכוונה על חיוב ללמד תורה לבנו".

(רא"ש ברכות פ"ט, סק"ל)

ולכן אין לברך על הבת²⁰.

ז. על מי מוטלת מצות חינוך

נחלקו ראשונים בהגדרת חיוב מצוות בקטן מדין חינוך. האם החובה היא על הקטן או על האב. לסוברים²¹ שהחובה היא על הקטן, יש כאן הקדמת זמן החיוב מדרבנן, לפני הגעתו לגיל מצוות מהתורה²².

לעומת זאת, לדעת הרמב"ן ההורה חייב לדאוג לקיום מצוות על ידי בנו, אך הקטן עצמו לא חייב כלל במצוות עד שיגיע לגיל החיוב מהתורה²³.

²⁰ עיין במאמרו של הרב אורי כהן: חינוך הבת ללימוד תורה.

²¹ כך הבין הר"ן (על הרי"ף מגילה סוף פרק ב' ד"ה מתניתין) בדעת תוס' מגילה (י"ט, ע"ב) ד"ה ורבי יהודה.

²² כתקנת תוספת שבת המחייבת להקדים ולקבל את השבת וכן לאחר את יציאתה. שו"ע או"ח סי' רס"א.

"חינוך מצוה דאב היא ולדידיה חייבו רבנן בחינוך, וקטן לאו בר מיעבד מצוה הוא".

(קידושין ל"א, ע"א ד"ה מאן דאמר)

לשיטת הרמב"ן יתכן שחכמים פטרו את האב מלחנך את בתו מהסיבות שהובאו לעיל. אך אם יש כאן הקדמת זמן חיוב במצוות, מסתבר שגם על קטנה הטילו חיוב במצוות עוד לפני גיל הבת מצוה, ואם כן יש עליה חיוב לקיים מצוות בקטנותה.

ח. חינוך הבית

ר' מאיר שמחה מדווינסק בספרו משך חכמה לומד מקור למצות חינוך מהנאמר אצל אברהם:

"כִּי יִדְעֶתוּ לְמַעַן אֲשֶׁר יַצִּיחַ אֶת בְּנֵיו וְאֶת בָּתוּ אַחֲרָיו וְשִׁמְרוּ דְרָדְךָ ד' לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט".

(בראשית י"ח, י"ט)

"הנה חינוך בנים במצוות עשה לא נזכר, רק עשה דילמדתם אותם את בניכם' (דברים י"א, י"ט), הוא בתלמוד תורה... וקרא ד'חונך לנער על פי דרכו' (משלי כ"ב, ו) הוי מדברי קבלה. אבל העיקר מאברהם, וכאן משמע שאף לבנות מצוה על האב. ורק בנוזר אין מצוה על בתו".

(משך חכמה שם)

לשיטתו, יש מצוות חינוך על הבת שהרי המקור למצות חינוך כולל אף את הבת. כך נהג אברהם ולכך התכוון הפסוק באמרו: "ביתו אחרי".²⁴ ביתו זו האישה שהיא עיקר הבית.²⁴

דברי הקב"ה נאמרים לפני הפיכת סדום:

"וְד' אָמַר הַמֶּלֶכֶסָה אֲנִי מֵאַבְרָהָם אֲשֶׁר אֲנִי עֹשֶׂה".

(בראשית י"ח, י"ז)

אברהם, עמודו של עולם,²⁵ עוסק בחינוך כל בני ביתו לצדקה ומשפט. לא יתכן להסתיר ממנו את אשר הקב"ה עושה לסדום שדרכם מנוגדת לחלוטין לדרכו של אברהם.

²³ נפקא מינא לצרפו למנין ולזימון ולצאת על ידו במצוות דרבנן. עיין הרחבת דברים בשדי חמד ח"ג, עמ' 44 ובאנציקלופדיה תלמודית שם ד"ה בגדר החיוב.

²⁴ "א"ר יוסי: מימי לא קריתי לאשתי ולשורי שורי, אלא לאשתי - ביתי" (גיטין נ"ב, ע"א). רש"י שם: "שכל צרכי הבית על ידה נעשים והיא עיקר הבית". בביתו של אברהם היו בנות בנוסף לשרה - "וד' ברך את אברהם בכל: שהיתה לו בת ובכל שמה" (בבא בתרא קמ"א, ע"א).

²⁵ רמב"ם עבודת כוכבים פ"א, ה"ב.

ע"פ דרכו של המשך חכמה יתכן לבאר סוגיות העוסקות במצוות הקשורות למשפחה ולבית, בהן מפורש שמצוה לחנך את הבת כמו את הבן.

בקרוב פסח נאמר:

"וַדַּבְּרוּ אֵל כָּל עַדַת יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר בְּעֶשֶׂר לַחֹדֶשׁ הַזֶּה וַיִּקְחוּ לָהֶם אִישׁ שָׁה לְבֵית אִבְתּוֹ שֶׁה לְבֵיתוֹ".

(שמות י"ב, ג')

לומדת מכך הברייתא:

"תנו רבנן: שה לבית - מלמד שאדם מביא ושוחט על ידי בנו ובתו הקטנים".

(פסחים פ"ח, ע"א)

מפרש רש"י:

"בשביל שבנו ובתו הקטנים עליו לחנך".

(שם ד"ה על ידי)

כך גם מצינו בסוגיא נוספת:

"משנה. האומר לבניו: הריני שוחט את הפסח על מי שיעלה מכס ראשון לירושלים. כיון שהכניס הראשון ראשו ורובו - זכה בחלקו, ומזכה את אחיו עמו".

(שם פ"ט, ע"א)

מה מטרת האמירה הזו?

"אמר רבי יוחנן: כדי לזרזן במצוות קאמר".

(שם)

ומוסיפה שם הברייתא:

"תניא: מעשה וקדמו בנות לבנים, ונמצא בנות זריזות ובנים שפלים".

(שם)

יש כאן חינוך לבנות כמו לבנים, לא רק על עצם קיום המצוה אלא גם על אופן קיומה, דבר שהצטיינו בו דווקא הבנות.

ביחס לערוב חצרות למדנו במשנה:

"השולח עירובו ביד חרש שוטה וקטן או ביד מי שאינו מודה בערוב - אינו ערוב. ואם אמר לאחר לקבלו ממנו - הרי זה ערוב".

(עירובין פ"ג, משנה ב')

מפורש בגמרא (עירובין ל"א, ע"ב) שהמשנה עוסקת בערובי תחומין. לעומת זאת קובעת הברייתא:

"אמר רבי מאיר: לא נמנעו בנות (גירסת הגר"א: בני) ישראל מלשלוח עירוביהן ביד בניהם ובנותיהם הקטנים - כדי לחנכן במצוות"²⁶.
(תוספתא עירובין פ"ב, ח')

כותב שם בפרוש מרא דמתניתא:

"ומסתברא לן דהכא בערובי חצרות דאורחיה בנשים וביד בניהן".
כך גם אמר רב הונא בגמרא:
"קטן גובה את הערוב".

(עירובין ל"א, ע"ב)

מהו ערוב חצרות?

"גובים פת מכל בית ובית ונותנים אותו באחד מבתי החצרות, שעל ידי כך אנו רואים כאילו כולם דרים באותו הבית".
(שולחן ערוך או"ח סי' שס"ו, א').

נראה, שהבת הקשורה לבית מקיימת את מצות עירוב חצרות, שבא להגדיר את הבית, ולא את עירוב תחומין, שמטרתו היתר הליכה והתרחקות מהבית.

סיכום להלכה

כתב השולחן ערוך:

"קטן אוכל נבלות אין בית דין מצווין להפרישו, אבל אביו מצווה לגעור בו להפרישו, וכן אסור להרגילו בחילול שבת ומועד ואפילו בדברים שהם משום שבות. הגה: ויש אומרים דכל זה בקטן דלא הגיע לחינוך, אבל הגיע לחינוך צריכים להפרישו".

(או"ח סי' שמ"ג, א')

המגן אברהם מביא כאן את שתי הדעות האם יש חינוך בבית:
"ומשמע בנייר דאין מחויב לחנך בתו, ובתוספות הקשו מאי שנא דביום הכיפורים מחויב לחנך בתו, ואפשר דכל המצות דמי ליום הכיפורים וצריך לחנכם".

(סק"ב)

במשנה ברורה (סק"ב), בשו"ע הרב (ס"ב), בכף החיים (סק"ו) הכריעו לחייב את האב לחנך את בתו כשם שהוא חייב בבנו.
גם כך פסקו קרן אורה ומרומי שדה לנצי"ב בסוגיא בניזיר, הרב נויבירט בשמירת שבת כהלכתה (מהדורת תשכ"ה עמ' ש"ו). כך גם פסק הראשון לציון הרב יצחק ניסים הנ"ל וכן נראית גם דעתו של הגר"ע יוסף (יביע אומר ח"ו או"ח, סי' כ"ט) בעניין ברכת "ברוך שפטרני" לבת.

²⁶ בתוספתא מובאת דעה החולקת ומשוה בין עירובי חצרות לעירובי תחומין: "אמר לו ר' יהודה: משם ראייה? באומרת לחברתה קבלי הימנו".

מכל מקום נראה, שראוי לא לצאת ידי חובה במצוות ע"י קטנה גם במצבים בהם אפשר לצאת על יד קטן. שהרי יש לחשוש לדעת הראשונים והאחרונים הסוברים שאין דין חינוך בקטנה.